

A dokumentumellátás és a könyvtárközi kölcsönzés Kelet-Európában

A volt kelet-európai szocialista országoknak (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Magyarország, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia – a Szovjetunió csak néhány adat erejéig) figyelemre méltó lehetőségeik vannak a dokumentumellátásban (könyvtárközi kölcsönzésben). Jelentős történeti gyűjteményekben sok nemzetközi értékű régi és ritka anyag is található. A kötelespéldány-szolgáltatás ugyancsak igen fejlett, pl. Csehszlovákiában mintegy 25 könyvtár részesül belőle. A külföldi dokumentumok beszerzése előtt viszont nehézségek tornyosulnak egyrészt az árak folyamatos emelkedése, másrészt a nemzeti valuták devalválódása miatt.

Bibliográfiai számbavétel és központi katalógusok

Az említett országok fejlett kötelespéldány-rendelkezéseik következtében előnyös helyzetben vannak a hazai sajtótermékek számbavételi és bibliográfiai ellenőrzése, a központi katalógusok kiépítése, a nemzeti bibliográfiák kiadása, továbbá a nemzeti könyvtárak megszervezése terén, amelyek egyben vállalták és ellátják a szakmai módszertani kérdések gondozását is.

Ezekben az országokban a központi katalógusok általában még kartoték formában egyetlen helyen találhatók, és manuálisan használhatók. Így a dokumentumellátás könyvtárközi kölcsönzési ágazata is eléggé központosított, és nem eléggé hatékony. A helyzeten az automatizálás segíthet lényegesen, karöltve a gyors hozzáférést biztosító távközlési hálózatokkal. Ezt a törekvést szolgálják a pozsonyi Egyetemi Könyvtár külföldi anyagokra vonatkozó online adatbankja, továbbá Lengyelország erőfeszítései, amelyek eredményeképpen mintegy 100 könyvtár 1800 utáni külföldi monográfiáiról készült mágnesszalagra rögzített felvétel. Jugoszláviában a külföldi periodikairódom jelentős része került online módon elérhető központi katalógusba. A dokumentumellátást az is nagyban elősegítheti, ha a számításba vehető könyvtárak állományának erősségeiről, kölcsönzési politikájáról információs anyag készül. Ezzel kapcsolatban Lengyelország a követendő példa.

A belföldi igények mennyiségi mutatói

Mint hogy a hazai kiadványok sok helyütt megtalálhatók, a dokumentumellátás nehézségei elsősorban a külföldi kiadványok hozzáféréseivel kapcsolatban jelentkeznek, ami ezeknek a kiadványoknak a bibliográfiai adatait és a lelőhelyét tartalmazó központi katalógusok szerepét feltétlenül növeli.

A régió egyes államaiban az igények tényleges mennyiségi mutatói lényegesen eltérnek egymástól. A népességnek 100 000 lakosára vetítve a könyvtárak által küldött és kapott könyvtárközi kölcsönzési

kérések együttes számát (az ún. "turnover" módszer alkalmazásával), a belföldi forgalmat a következő mutatók jellemzik: NDK 1510, Magyarország 617, Csehszlovákia 465, Bulgária 185, Lengyelország 94, Albánia 93, Jugoszlávia 50, Románia 30.

A nemzetközi igények mennyiségi mutatói

A térség országainak nemzetközi könyvtárközi kölcsönzési forgalmát az 1. táblázat adatai jellemzik.

1. táblázat

Ország	Küldött kérések	Kapott kérések
Albánia	525	65
Bulgária	6 830	382
Csehszlovákia	6 158	381
NDK	12 483	34 048
Magyarország	17 963	2 468
Lengyelország	5 966	2 475
Románia	419	143
Szovjetunió	12 788	45 559
Jugoszlávia	5 810	36

A fenti adatok óvatosan kezelendők, mert csak a nagyobb nemzetközi dokumentumszolgáltató központok adataira támaszkodnak. A legtöbb kérés a nyugat-európai nyelveken megjelent irodalomra irányul. A régió valamennyi országa Nagy-Britanniát, Németországot, Franciaországot és Hollandiát tartja a legfontosabb nyugat-európai dokumentumszolgáltatóknak, Kelet-Európában viszont a legjelentősebb könyvtárközi kölcsönző állam a volt Szovjetunió.

Teljesítési idő

A dokumentumellátó rendszerek fontos kérdése a lebonyolításhoz szükséges időtartam. Ez egyrészt függ a távközlési, illetve szállítási lehetőségektől, másrészt a kérések feldolgozási rendszerének hatékonyságától. A régió országai közötti forgalomban a helyzetet a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat

Ország	Átlagidő	Maximum	Minimum
Albánia	Nincs adat		
Bulgária	36,0	42,0	30,0
Csehszlovákia	33,5	43,0	20,0
NDK	71,5	103,0	25,0
Magyarország	31,0	36,0	25,0
Lengyelország	59,2	94,0	2,0
Románia	98,7		
	(egyetlen jelentés alapján)		
Jugoszlávia	42,3	89,0	8,3

A távközlés fejlődése, különösen a fax alkalmazása lényeges javuláshoz vezethet, de több más tényező. Így a személyzet képzése és munkájának szervezése is közrejátszhat benne.

Térítés

A régió könyvtárai – az együttműködés jegyében – általában vonakodnak térítést kérni dokumentum-szolgáltatásukért nemcsak belföldi, hanem nemzetközi vonatkozásban is, kivéve a fotomásolatban vagy mikroformában nyújtottakat. A könyvtárak ezekben az országokban ugyanis állami intézmények, amelyek bevételeiket nem használják fel saját céljaikra, és egyébként sem szívesen végeznék a térítéssel járó időigényes adminisztrációt. A piacgazdálkodás előtérbe nyomulásával azonban ezen a téren komoly változások várhatók, és – az egyes nyugati országok példáját követve – előbb-utóbb sor kerül ebben a régióban is a térítési díj bevezetésére. Mivel a kelet-európai könyvtárak csak igen szerény nyugati devizakerettel gazdálkodnak, az ennek felhasználásán alapuló forgalmuk is erősen korlátozott. A nagy nyugati szolgáltató könyvtárak közül elsősorban az angol BLDSC és a francia INIST igénybevétele örvendő népszerűségnek, ami viszonylag alacsony térítési igényükkel és fejlett szolgáltatásaikkal magyarázható. Németország ugyancsak kedvelt célpont, mivel csupán a külföldről beszerzett dokumentumait igénybe vevő nemzetközi szolgáltatásért kér térítést.

A könyvtári utalványok bevezetése a könyvtárközi tranzakciók térítésére igen hasznos lehetne ebben a régióban is, ezt az UNESCO is támogatja.

A dokumentumok és a kérések továbbítása

Az eredeti dokumentumok továbbítását az új technológia nem javította lényegesen. A postai szállítás lassú, a futárszolgálat pedig költséges. A könyvtárak csak néha végeznek szállítást a távolságok miatt, de igény nem nagyon van erre.

Ezzel szemben a kérések továbbítására az új technológia a korábbiaknál lényegesen kedvezőbb feltételeket teremtett. Az online adatbankok Magyarországról már 1970 óta elérhetők, újabban pedig Jugoszláviából is. A telefonhálózatok viszont gyengék és megbízhatatlanok. Míg a telex használata általánossá vált, addig a távmásolás továbbra is "hiánycikk", mivel a könyvtáraknak nincs rá pénzük. A fax is kevés helyen található még meg, bár az utóbbi időben a volt Szovjetunióban pótolta valamit az elmaradásból. Általában fennáll a veszély, hogy az egyes országok, illetve könyvtáraik nem tudják tartani a lépést a technológiai fejlődéssel, holott ehhez fontos érdekeik fűződnek.

Berendezések

A megfelelő könyvtárközi kapcsolatokon kívül a hatékony dokumentumellátás szempontjából nem elhanyagolható az egyes könyvtárak felszereltsége. Ebben a régióban még sok könyvtár küszködik esz-köztelenül vagy elavult technikával.

Az online katalógusépítésben elsősorban Magyarország és Jugoszlávia haladt előre a volt Szovjetunió mellett. Ez utóbbiban megkezdtek az 1901 előtti orosz monográfiák online adatbázisba való konvertálását a Lenin Könyvtárban, miközben a főkatalógus konvertálása is folyik az OCR (Optical Character Recognition) rendszer alkalmazásával, amit azonban megnehezít a különböző népek eltérő írásmódja.

A CD-ROM használata is megkezdődött a régióban; a magyar, jugoszláv és lengyel könyvtárak máris használnak CD-ROM adatbázisokat.

Vezetés és képzés

A dokumentumellátás speciális szakmai ismereteket és együttműködési készséget igényel. Az olyan fontos ismereteket, mint a munkafolyamat-elemzés, az operatív és rezsiköltségek számítása és számbavétele a térítés összegében, a személyzet irányítása stb. nem oktatják sem a könyvtárosképző intézményekben, sem pedig a munkahelyi továbbképzésben. Ezért pl. annak eldöntése, hogy valamely dokumentum eredetileg kölcsönözhető-e vagy csak fotomásolatban, gyakran túl hosszú időt vesz igénybe, ahelyett, hogy ezt a vezetőik által kialakított irányelvek alapján a beosztottakra bízják. A változás csak lassan megy végbe, talán az IFLA képzési modellje majd segíteni fog valamit.

Kereskedelmi szolgáltatások

Egyes könyvtárak máris keresik a lehetőséget, hogy miként nyújthatnának dokumentumszolgáltatást ipari és kereskedelmi érdekeltségeknek reális áron. Ez egyelőre nem kis szemléletbeli nehézségekbe ütközik, mivel az ipar már hozzászokott a térítésmentes könyvtári szolgáltatásokhoz. További nehézség, hogy a térítések befolyó összege fölött a könyvtárak nem rendelkeznek, ami nem hat ösztönzőleg erre az egyébként hasznos törekvésre.

A jövő kérdései

Föderalizmus

Minthogy a régió országainak egy része (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) több állam szövetségeként jött létre, a függetlenségi törekvések következtében fennáll a felbomlásuk lehetősége. Ez a könyvtárakra azzal a következménnyel járhat, hogy kisebb, várhatóan kevésbé jól ellátott nemzeti rendszerre esnek szét. Az is lehetséges, hogy az állami függetlenség különböző formái és kapcsolatai között szövetséges könyvtári rendszerek alakulnak ki, amelyek központi források alapján működnek, miközben az egyes könyvtárak számára lehetővé válik nemzeti kultúrájuk és történelmük tudatos gondozása.

Anyagi ellátottság és térítés

A régió könyvtárai jelentős fejlesztésre szorulnak. A piacgazdaságra való áttérés lassú folyamat, ennek kedvező anyagi következményeit a könyvtárak csak

huzamosabb idő elteltével fogják érezni. Tehát addig is minden lehetőséget meg kell ragadniuk, hogy a jelenleginél kedvezőbb helyzetbe jussanak pénzügyi ellátottságuk tekintetében. Lehetővé kell tenni, hogy felhasználhassák fejlesztési céljaikra a szolgáltatásukért kapott térítéseket, beleértve az ipari (kereskedelmi) vállalatoktól származó bevételeket is. A tapasztalatok egyébként azt mutatják, hogy az ingyenes szolgáltatások általában kevésbé hatékonyak, mint az ellenszolgáltatás ellenében nyújtottak.

Képzés és profizmus

A könyvtáraknak feladataikat új környezetükhöz alkalmazkodva kell ellátniuk, megfelelő együttműködési készséggel, szervezéssel és hatékonysággal. Bár a készség és szervezés önmagában is értékes, mégis a problémák új megközelítési módja a legfontosabb. Ha ez kialakul, akkor a fejlődés egyik legnagyobb akadálya hárul el.

Felszereltség és távközlés

A távközlés fejlesztése a dokumentumszolgáltatás javításának sarkköve. A régió könyvtárai e téren nagy segítségre szorulnak. Bár a könyvtárosok vajmi keveset tehetnek e vonatkozásban, de hangjukat feltétlenül hallatniuk kell. Az Európai Közösség máris figyelemre méltó anyagi eszközökkel rendelkezik a segítségnyújtáshoz, de más erőforrások is szükségesek a kielégítő szint eléréséhez. A szóban forgó szolgáltatás hatékonyabbá tétele fotómásolók és mikrofilm-kamerák, faxok, CD-ROM adatbázisok és online rendszerek számainak beállításától függ.

Állományfejlesztés

A kötelezpéldány-törvények kedvezőtlen módosításával, a keményvaluta szűk voltával, a csereegyezmények csökkenésével a régió könyvtárai mind kevesebb erőforrással néznek szembe a növekvő igényekkel. Meg kell találni a szükséges irodalom rendelkezésre bocsátásának módjait, és fel kell tárni azt a csereanyagot, amit a nyugati országok igényelnek, hogy a fizetési egyensúly kialakulhasson.

Cselekvési lehetőségek

Olyan idöket élünk, amikor a nyugati könyvtáraknak is megvannak a maguk problémái, de ennek ellenére jelentős segítséget ajánlhatnak fel a kelet-európai régió könyvtárosainak. Elsősorban olyan szakmai tanácsokkal, hogy milyen módon aknázzhatók ki már meglévő lehetőségeik. A szakmai képzésben nyújtott segítséghez szintén viszonylag kis ráfordítás szükséges.

Mivel a nyugati könyvtárosoknak jó kapcsolataik vannak a modern technikai eszközök forgalmazóival, hozzásegíthetik kelet-európai kollégáikat, hogy beszerzéseiket kedvezőbb feltételek között bonyolíthassák le.

A nyugati és keleti könyvtárak közötti "ikerkapcsolatok" kialakítása hosszú távon lehetővé tenné a szakismeretek cseréjét, a problémákról és a fejlesztési törekvésekről való kölcsönös tájékoztatást és az operatív segítségnyújtást.

A dokumentumellátásban bizonyos határok között elképzelhető a térítésmentes vagy kedvezményes szolgáltatás is. A TEMPUS program keretében a szakembercserére szintén lehetőség nyílik.

A dokumentumszolgáltatással kapcsolatos statisztikai adatszolgáltatás jelenleg nem kielégítő. Mind-egyik országnak el kellene készítenie a maga belföldi és nemzetközi statisztikáját, és meg kellene küldenie az IFLA Nemzetközi Kölcsönzési Hivatalának, hogy lehetővé váljék a teljesítmények és a lehetőségek tanulmányozása.

A régió országai tehát jelentős fejlesztést igényelnek. Az átmeneti kisebb javítgatások a jelenlegi helyzeten, amit azután visszaesések követhetnek, családásokhoz vezetnének. Ilyen módon jobb egyáltalán nem toldozgatni-foldozgatni a szolgáltatásokat, s nem ébreszteni hamis reményeket.

/CORNISH, G. P.: Document supply in Eastern Europe: problems and prospects. = Interlending and Document Supply, 19. köt. 4. sz. 1991. p. 138–146./

(Balázs János)

A tudományos és műszaki könyvtárak fejlődése Nagy-Britanniában

1750-től röviden vázoljuk a fejlődést, amely létrehozta a tudományos és műszaki könyvtárak mai hálózatát Nagy-Britanniában.

1750–1850

Az első szakasz a *British Museum* 1753-as alapításával indul, és az 1851-es világkiállítással ér véget.

Sir Hans Sloane (1660–1753) nagy személyes gyűjteményt alakított ki, amely magában foglalt egy herbáriumot, 50 000 nyomtatott kötetet és 4000 kéz-

iratot. Végredeleltében a nemzet számára ajánlotta fel 20 000 fontért. Az összeget tombolán gyűjtötték össze, s az egész gyűjteményt Bloomsburyben, a Montague-házban helyezték el, így alapították meg a British Museumot. Azt gondolhatnánk, hogy ez jelentette a nemzeti tudományos könyvtár kezdetét, vagy legalább a nemzeti könyvtárét, erős tudományos irányultsággal. Nem ez volt a helyzet.

A londoni Királyi Társaságnak 1660 óta volt könyvtára. Nagy lendületet vett azzal, hogy a norfolki herceg 1667-ben neki ajándékozta könyvtárát. A továbbiakban vásárlások és ajándékok útján fejlő-